Beschrijving van de vm. Commandantswoning (Kattenburgerstraat gebouw 001), inclusief bunker
Datum: 13 februari 2024
Auteur: Agnes Hemmes
Bezoekdatum: 16 mei en 2 augustus 2023

Architect: Architecten- en ingenieursbureau F.C. de Weger (gedeeltelijk in samenwerking met de Genie en de Koninklijke Marine)
Ontwerpjaar: 1961-1962
Bouwjaar: 1962-1963

Opmerking
Deze beschrijving is door Monumenten en Archeologie opgesteld in het kader van een aanwijzingsprocedure tot gemeentelijk monument op verzoek van Stadsdeel Centrum. Dit naar aanleiding van een aanvraag (d.d. 31 december 2021) ingediend door de erfgoedvereniging Bond Heemschut om het ensemble van de Commandantswoning (gebouw 001) inclusief onderliggende Verbindingsbunker, het Commandementsgebouw (gebouw 002), het Officiersgebouw (gebouw 006), de Scheepstimmerwerkplaats (gebouw 024) en de manschappenbunker onder gebouw 029 aan te wijzen als gemeentelijk monument.

Op de (concept) ordekaart Havens, kantoren en bedrijventerreinen tot 1985 is de Commandantswoning aangemerkt met een indicatieve orde 1. De droogloop tussen het Commandementsgebouw en de Commandantswoning heeft een indicatieve orde 2.

NB Het maken van foto's in de bunker was niet toegestaan.

CONCEPT

Stedenbouwkundige context
Algemeen
De geschiedenis van het Marineterrein heeft haar oorsprong in 1655 toen de Admiraliteit van Amsterdam op het eiland Kattenburg een scheepswerf liet aanleggen voor de bouw van oorlogsschepen naar ontwerp van stadsarchitect Daniël Stalpaert. Het resulteerde in een werf met een dok, dat over de gehele lengte van het eiland reikte tot aan het IJ. Aan de stadskant lag het Zeemagazijn (huidige Scheepvaartmuseum) als baken in de stad. De werf en het dok vormden een goed beveiligd en ten opzichte van de buitenwereld afgesloten terrein. In de Franse tijd werd het onderdeel van het complex van de Rijkswerf van de marine. In 1915 werd besloten de bouw van schepen voortaan aan particuliere scheepsbouwers uit te besteden. De werf werd naar Den Helder verplaatst en een deel van het Marineterrein werd aan scheepsbouwers en particulieren verhuurd; een ander deel bleef in gebruik bij de Marine. Het terrein werd omgedoopt tot Marine Etablissement en bleef, ook na 1915, een geïsoleerd gebied, een enclave in de stad met een geheel eigen identiteit.
Met de herinrichting in de jaren 1960 van het Marine Etablissement, gericht op het functioneren als opleidingscentrum en Rijksmarine, ontstond een vrijwel geheel nieuwe situatie. Nadat ten behoeve van de aanleg van de IJ-tunnel begin jaren '60 een groot deel van het Rijksdok was gedempt, de scheepshellingen verdwenen, de oude begrenzing gedeeltelijk en vrijwel alle bestaande bebouwing gesloopt was, verrees een op maat gesneden complex met voor die tijd moderne gebouwen. Het ontwerp daarvan is van het Bureau De Weger. Gezien de prominente ligging in het centrum van de stad, ging vanuit de gemeente onder aansturing van stedenbouwer Jakoba Mulder, hoofd van de

stedenbouwkundige dienst Stadsontwikkeling, de nodige aandacht uit naar de wijze waarop het nieuwe etablissement zich naar de omgeving zou manifesteren. De betrokken instanties van het Rijk realiseerden in het kader van deze gelegenheid een hoogwaardig, goed geoutilleerd, functioneel én representatief complex. Er werd ingezet op vooruitstrevende bouwmethodes, moderne architectuur en een hoogwaardige inrichting en ontwerp van de buitenruimte.
Het nieuw ingerichte Marineterrein, waarvoor het ontwerp afkomstig was van landschapsarchitect Hans Warnau (1922-1995) van het bureau Meijers en Warnau, kreeg een overwegend groen karakter. Er ontstond een royale, 'open' en ruime opzet die als het ware bestaat uit een doorlopend groen tapijt waarin naast de benodigde verkeersroutes en parkeervakken ook veel beplanting aanwezig was. Deze groenaanleg geeft het terrein een zekere voornaamheid en zorgt ook nu nog voor een ruimtelijke relatie tussen de historische en de nieuwe gebouwen die in architectuur juist sterk verschillen van elkaar. Binnen het groenontwerp waren er wel accentverschillen: bij de historische Voorwerf en de commandementstgebouwen was sprake van een parkachtige inrichting, met een meer rijke beplanting en verscheidenheid in het groenontwerp, bij de rest van het terrein was sprake van een meer utilitaire zakelijkheid. De relatie met het water loopt als een rode draad door de geschiedenis van het Marineterrein: ook in de herinrichtingsplannen uit de jaren zestig zijn de verschillende gebouwen zowel visueel als functioneel verbonden met het water. Bovendien zijn in stedenbouwkundige opzet van het terrein diverse zichtlijnen opgenomen die de connectie met het water moeten versterken.
In 2011 werd het westelijk deel met onder andere de Voorwerf door Defensie verlaten, vier jaar later, in 2015, is een deel van het terrein openbaar toegankelijk gemaakt.

Situering Commandantswoning
De Commandantswoning bevindt zich op het westelijke deel van het Voorwerfterrein, aan het Bassin en het Oosterdok. Van oorsprong was dit het meest representatieve en in hiërarchie belangrijkste gedeelte van het terrein. De gebouwen die binnen de functionele organisatie van het Marineterrein de hoogste rangen vervulden werden hier gesitueerd en vormen zo tezamen een representatief ensemble. Het Commandamentsgebouw bevindt zich direct ten zuiden van de Commandantswoning. Dit tweetal werd ontworpen als een functionele eenheid en zijn met elkaar verbonden middels een droogloop.
De woning van de Commandant is geplaatst op een circa 60 cm verhoging in het terrein.

Inrichting tuin / buitenruimte Commandantswoning
In 1963 kreeg het bureau J.Meijers en H. Warnau officieel de opdracht om, in overleg met Bureau De Weger, een beplantingsplan voor het nieuwe Marine Etablissement te maken. De representatieve gebouwen zoals de Commandantswoning, maar ook het Officiersgebouw (gebouw 006), het onderofficiersgebouw (gebouw 025) en het provoosthuis (gebouw 015) voorzag hij van een tuin rondom met een rijke variatie aan beplantingssoorten. Kenmerkend voor zijn werk is de toepassing van eenvoudige geometrische vormen. Bij een terreinontwerp vond Warnau het belangrijk dat de aard van het terrein en de geschiedenis van een plek hierin tot uitdrukking kwamen. Beide opvattingen zijn herkenbaar in het ontwerp voor het Marine Etablissement.
Ontwerptekeningen van de Commandantswoning beperken zich echter tot een ontwerp voor de inrichting van de patio met diverse plantenbakken. Het beeldmateriaal van de buitenruimte rondom de woning is beperkt. Alleen een foto uit 1964, met zicht op de water- en linkerzijde van de villa en de tuin, geeft enigszins een beeld van de oorspronkelijke tuinaanleg. Op de foto is te zien hoe langs de kade een breed, met klinkers bestraat, wandelpad was. De overgang van het lager gelegen terrein naar de buitenruimte direct rondom de woning werd (en wordt) gemaakt door een brede, schuinoplopende border die van oorsprong met een lage haag begroeid was: voor Warnau was de haag een belangrijk element om de begrenzing tussen de tuin en de rest van de buitenruimte te begrenzen. Aan de linker- en een deel van de achterzijde van de woning bevond zich een L-vormig terras. Zoals op de foto uit 1964 te zien is, was de verharding (tegels?) afgewisseld met enkele geometrische borders. De door F.C. de Weger getekende flagstones zijn klaarblijkelijk niet gerealiseerd.
Recentelijk is de tuin opnieuw aangeplant, zonder daarbij rekenschap te geven van het oorspronkelijke beplantingsschema. De lage hagen rondom gaan wel terug op de historische situatie. De volgroeide berk links van de entree zal nog uit de bouwtijd dateren. De geometrische borders van Warnau zijn met de herindeling van het terras verdwenen. Het terras is daarbij aan de linkerzijde uitgebreid en omheind met

een laag muurtje waarop oorspronkelijk (omwille van privacy) matglazen terrasschermen stonden. De steiger aan het water is vernieuwd, de trap hiernaar toe is thans voorzien van een af te sluiten hekwerk. Van

Gebouwtype en bouwgeschiedenis in hoofdlijnen
De Commandantswoning is een vrijstaande villa op een vierkante grondslag bestaande uit een ondergrondse bunker, waarboven een opgetilde of verhoogde begane grond en eerste verdieping onder een plat dak. De hoofdingang van de woning bevindt zich aan de zuidoostzijde; een droogloop verbindt de ingang van de woning met het tegenovergelegen Commandementsgebouw. Halverwege de rechterzijgevel is de voormalige personeelsingang. De oorspronkelijk open patio op de eerste verdieping, in het hart van de plattegrond, is tegenwoordig overbouwd met een glazen kap. De bunker onder de woning is afgescheiden van de rest van de woning en alleen van buitenaf toegankelijk: aan de voorzijde, op de hoek rechts van de hoofdingang, bevindt zich een trap naar beneden. De nooduitgang van de bunker is weggewerkt onder een vlonder van het terras ter plaatse van de linkerzijgevel.

De dienstwoning voor de Commandant der Maritieme Middelen (CMM) is gebouwd in 1963 naar ontwerp van architecten- en ingenieursbureau ir. F.C. de Weger. Verschillende functies zijn in het ontwerp gecombineerd: de begane grond was bestemd voor representatieve ontvangsten; de privé-vertrekken van de commandant bevonden zich op de eerste verdieping, georganiseerd rond een (van oorsprong) centrale patio. Het ontwerp voor de ondergrondse bunker kwam tot stand in samenwerking met de Genie (ingenieursafdeling van het ministerie van Defensie) en de Koninklijke Marine: een standaardontwerp voor dit type bunker bestond op dat moment nog niet. De 'Commandantsbunker' of beter gezegd 'verbindingsbunker' (de bunker was niet zozeer bedoeld als beschermd onderkomen voor de Commandant, maar gold vooral als communicatiebunker) was een beschermd onderkomen met telefooncentrale dat permanent (dus niet alleen ten tijde van een noodsituatie) diende als communicatiecentrum. Hier kwamen namelijk alle verbindingen voor het Marineterrein uit, en nu nog steeds. Van hieruit werd de communicatie gevoerd met zowel de buitenwereld als met het personeel op het terrein.
Door zijn specifieke functie viel de Commandantswoning, net als het Officiersgebouw (gebouw 006, nu 'Pension Homeland') buiten de gestandaardiseerde categorieën van les-, legerings- en kantoorgebouwen uitgevoerd in systeembouw. Hier is sprake van een afwijkend, uniek ontwerp. Qua ingetogenheid en doelmatigheid in de vormgeving en qua materialisering (grindbetonplaten afgewisseld met schoon metselwerk, stalen ramen) sloten deze verbijzonderde ontwerpen wel degelijk aan bij de in systeembouw uitgevoerde gebouwen, waardoor de gebouwen wel herkenbaar zijn als horende bij dezelfde 'familie'.

Het oorspronkelijke gevelbeeld van de dienstwoning en de indeling van de plattegronden zijn op hoofdlijnen redelijk goed bewaard gebleven. Het merendeel van de binnendeuren en -puien dateert uit de bouwtijd, herkenbaar aan het kloek vormgegeven deurbeslag. De indruk bestaat dat bij de renovatie uit de jaren 1990 originele deuren zijn herplaatst (zoals dat bijvoorbeeld het geval is bij de toiletten en de keuken die in opzet uit 1990 dateren). Andere originele interieuronderdelen zijn de schouw in de ontvangstruimte op de begane grond en de schouw in de woonkamer op de verdieping.
In de jaren negentig is de Commandantswoning gerenoveerd door de architect Manfred Kausen (bouwtekeningen van deze renovatie zijn bij Monumenten en Archeologie van de gemeente Amsterdam niet bekend). Bij deze renovatie is het inpandige balkon op de eerste verdieping (rechterzijgevel) dichtgezet, is de patio overkapt en werd de garage gewijzigd in een bergruimte. Ondanks kleine wijzigingen, is de hoofdopzet van de plattegronden behouden gebleven (zie Architectonische verschijningsvorm *Interieur* voor een overzicht hiervan). In de loop der jaren is bovendien een deel van de oorspronkelijke stalen ramen vernieuwd. De plattegrond van de bunker is sinds de bouw in principe ongewijzigd (slechts in één vertrek is een wandje bijgeplaatst). Het merendeel van de binnendeuren en de afwerking van het ondergrondse interieur (vloeren, plafonds) is vernieuwd.
Op dit moment is het gebouw in gebruik bij het Bureau Marineterrein en is het, met uitzondering van de bunker, in gebruik als bedrijfsverzamelgebouw. De bunker wordt op dit moment niet actief meer gebruikt door Defensie, maar is nog wel operationeel en daardoor niet vrij toegankelijk.

Architectonische verschijningsvorm

Exterieur
De Commandantswoning is ontworpen als een vrijstaand, blokvormig volume met vier uniek ingedeelde gevels, waardoor het gebouw een alzijdig karakter heeft. De bakstenen gevels zijn op bijna grafische wijze geleed door kleinere en grotere gevelopeningen. De op het Bassin en het Oosterdok georiënteerde linker zij- en achtergevel zijn daarbij opener dan de gevels die op de Voorwerf en de rest van het terrein zijn gericht. De gevelinvullingen waren oorspronkelijk van staal. Een gedeelte hiervan is in de loop der tijd vervangen, waarbij in de meeste gevallen de oorspronkelijke raamindeling gehandhaafd bleef. Alle ramen zijn voorzien van isolerende beglazing (Thermopane).
Het metselwerk is uitgevoerd in een onregelmatig kettingverband (halfsteens met een onregelmatige toepassing van een kop in de strekkenlaag) in kleurig hardgrauw. Dezelfde baksteen is ook in het interieur als schoonmetselwerk toegepast (zoals bijvoorbeeld in het trappenhuis). De gevelopeningen zijn aan de bovenzijde voorzien van witgeschilderde, heel dun uitgevoerde betonnen lateien. De kozijnen en de vaste raamdelen waren eveneens witgeschilderd, de bewegende delen en de terrasdeuren hadden een andere kleurstelling (het is bekend dat per gebouw (of gebouwtype) verschillende kleuren werden toegepast, variërend van mosterdgeel, steenrood, olijfgroen tot marineblauw). Thans is alle wit geschilderd. De puien waren oorspronkelijk uitgevoerd met gewassen grindbetonnen borstweringen, maar zijn tegenwoordig eveneens wit geschilderd. De voornaamste wijziging in het gevelbeeld vonden plaats aan de rechterzijgevel waar het balkon linksboven is dichtgezet met een pui (waarvan de indeling is geënt op de oorspronkelijke puien) en de garagedeur die, na het vervallen van deze functie, werd voorzien van een vergelijkbare pui.
De droogloop is opgebouwd uit I-profielen en voorzien van een schrotenplafond.

Interieur
De hoofdopzet van de *begane grond* wordt bepaald door een ruime hal (oorspronkelijk) met een garderobe en sanitaire voorzieningen (vernieuwd in de jaren 1990) en de ruim opgezette L-vormige ontvangstruimte.
Een dubbele deur (origineel) leidt via de vestibule naar de ruime hal. Direct naast de ingang (rechterzijde) hangt nog een oude telefoon. Rechts bevinden zich de garderobe en toiletruimten: met de verbouwing in de jaren 1990 is dit deel volledig opnieuw ingedeeld en afgewerkt. In hoeverre het oorspronkelijke sanitair daarbij is hergebruikt is niet bekend – de huidige wasbakken en toiletpotten zouden qua vormgeving goed uit de jaren zestig kunnen dateren.
De vloer van de hal, garderobe en toiletruimten bestaat uit kwartsiettegels. De wanden zijn wit gestuukt (oorspronkelijk schoon metselwerk?). Het plafond bestaat uit Antisone panelen met inbouwspots (origineel).
Een grote glazendeur links (origineel), leidt naar de ontvangstruimte. Direct tegenover de deuropening is een ruime open haard. De parketvloer dateert uit de bouwtijd. De in de vloer opgenomen convectorbakken voor de radiatoren zijn typerend voor die periode. Ook het Antisone plafond met vouwwandsysteem in de receptiezaal dateert nog uit de jaren zestig.
Bij de renovatie in de jaren 1990 is in de hoek rechtsachter, tussen de keuken en voormalige garage, een gang gemaakt. De toiletten die zich hier bevonden werden gesloopt, de garage gewijzigd in berging. De facilitaire ruimten rechtsachter (keuken, pantry en twee kleine bergkasten) werden samengevoegd tot één grotere ruimte, voorzien van een nieuwe keuken. Een deel van de originele wandtegels (tegen de buitengevel) is daarbij blijven zitten.

De indeling van de *eerste verdieping* is grotendeels hetzelfde gebleven. Wel is begin jaren 1990 de patio overkapt en zijn alle aangrenzende puien vernieuwd. Aan de achterzijde werd een deel van de patio afgescheiden als gang. De woonkamer linksachter is, net als de ontvangstruimte op de begane grond, voorzien van een open haard. De keuken (in de hoek rechtsvoor) is gemoderniseerd. De inrichting van de badkamer is vermoedelijk deels nog origineel (hoewel anders uitgevoerd dan op de ontwerptekeningen staan aangegeven). Dat geldt ook voor de douche- en toiletruimten. Vloer- en plafondafwerkingen zijn

modern. De ingebouwde kasten, onder andere aanwezig in de slaapkamers, zijn tegenwoordig allemaal verdwenen.

De *bunker* is zoals vermeld alleen van buitenaf toegankelijk vanuit een wit aanbouwtje. Een trap leidt naar de toegangsdeur. Links hiervan is een bergruimte met twee watertanks. Rechts van de toegangsdeur zit het originele intercomsysteem om toegang te krijgen tot de bunker van buitenaf. De hoofdingang wordt gevormd door een zogenaamde gassluis, een lucht- en gasdichte doorgang bestaande uit twee opeenvolgende stalen deuren die met knevels en een rubberen ring rond de deursponning werden gedrukt. De tweede gasdichte deur is afkomstig van een schip en laat goed zien dat een Marinebunker wordt betreden, en is tevens een uiting van de trost van de Marine.
Ontsmettingsruimten, zoals aanwezig in het Beschermd Onderkomen voor Manschappen onder de Verbindingsschool Kazerne (gebouw 29), ontbreken hier omdat men er klaarblijkelijk vanuit ging dat het personeel bij een noodsituatie in principe niet naar buiten hoefde.
De verbindingsbunker (communicatiebunker) heeft, net als de bovengelegen Commandantswoning, een nagenoeg vierkante plattegrond. De bunker voorzag oorspronkelijk in een 'automatenzaal', een telefooncentrale met volgens de Stafeisen een capaciteit voor '300 abonnees'. De telefoonlijnen betroffen allemaal unieke lijnen, zodat voorkomen werd dat een verbinding niet tot stand gebracht kon worden omdat een lijn 'al bezet' was. Daarnaast was er een ruimte voor de radio en een voor de telex. Deze vier naast elkaar gelegen vertrekken zijn als zodanig nog aanwezig, maar de inrichting ervan is verdwenen, omdat de bunker continu operationeel is geweest en deze ruimtes dus zijn aangepast aan modern gebruik – de telefoon- (tegenwoordig tevens serverruimte) uitgezonderd. Hun oorspronkelijke functie is tegenwoordig vooral nog afleesbaar aan de doorgeefluikjes en de kabels en verbindingen die hier de ruimte inkomen. Opvallend is dat de vloer van de automatenzaal (linksachter) een flink stuk lager ligt. Dat had te maken met de specifieke eisen die de PTT toentertijd stelde aan een dergelijke ruimte: deze moest 6,5 x 4 meter zijn met een minimum vrije hoogte van drie meter.
Rechts van de centrale ontsluitingsgang bevinden zich drie kamers: het voormalig verbindingsbureau (tevens 'lage codekamer') en een aparte kamer voor de verbindingsofficier ('VO'), tevens 'hoge codekamer'. Volgens de Stafeisen moesten de radiokamer, telexkamer, het verbindingsbureau en het 'bureau VO' zodanig ten opzichte van elkaar liggen dat het verbindingsbureau als centrum van alles fungeerde. Dit zal de reden zijn geweest dat in de wand tussen de radiokamer en het verbindingsbureau, en in de scheidingswand tussen het bureau en het aangrenzende vertrek van de VO een venster zit, zodat er visueel contact gemaakt kon worden. In de wand van de voormalige radio- en telexkamer zitten bovendien kleine 'doorgeefluikjes' zodat binnengekomen berichten doorgegeven konden worden naar het centrale verbindingsbureau. De laatste kamer diende oorspronkelijk als rustkamer.
In het keukentje en op de toiletten is de authentieke afwerking bewaard gebleven. De keuken is voorzien van een klein keukenblokje met gootsteen en kastjes. De wanden zijn betegeld met tegels in een zachtgele kleur; naast de wasbak zit een ingemetseld zeepbakje. In de achterwand boven het aanrecht is een doorgeefluik. De vloer van de toiletten bestaat uit witte vloertegels, afgezet met een zwarte plint waarboven lichtblauwe danwel zachtgele tegels. De wastafel met spiegel en verlichting, het toilet en het urinoir dateren nog uit de bouwtijd. Bijzonder is dat er ook een toilet speciaal voor dames was: de Marine gold als een van de eerste defensieonderdelen waar ook vrouwen werkten.
Linksvoor zijn de installaties geconcentreerd: de bunker beschikte over een eigen luchtvoorziening (inclusief zandfilter), een generator- en een accuruimte. Om te voorkomen dat schadelijke gassen uit de 'aggregaatkamer' zich zouden verspreiden was dit vertrek middels een gassluis van de rest van de bunker afgescheiden. Tevens bevond zich hier de nooduitgang. Dit is een afwijkend vluchtluik dan bij andere Koude Oorlog-bunkers: in de stalen deur is namelijk een vluchtluik opgenomen van het type dat ook voorkomt op duikboten (type MLM). De deur is uitgevoerd met een sensor en op de deur staat de letter 'X', wat verband houdt met het 'sluitregime' binnen de marine. Voor zover bekend is dit de enige bunker in Nederland met een dergelijk vluchtluik. Dit luik laat zeer goed de invloed van de Marine zien in het ontwerp, maar ook is ook een uiting van de trots van de Marine.
Een gedeelte van de installaties is nog aanwezig en in gebruik. In 2016 is de bunker voor het laatst actief gebruikt tijdens een EU-top en is het interieur aangepast. Alle technische ruimten zijn gemoderniseerd. De verbindingsbunker speelt tot op de dag van vandaag een belangrijke rol in de communicatie op het terrein.

Dat recente gebruik is ook terug te zien in de moderne inrichting van de ruimten met gewoon kantoormeubilair en fris gesausde wanden. Alle deuren zijn vernieuwd, de plafonds bestaan uit systeemplafonds. Het zijn vooral enkele specifieke elementen zoals de gassluis, de doorgeefluiken en vensters in de binnenwanden, de gassluizen en enkele installaties die herinneren aan de bijzondere functie van de bunker en die nog zeer goed de functie als beschermd onderkomen (bunker) laten zien.

Cultuurhistorische achtergronden

Programma van eisen

In de *Stafeisen bebouwingsplan Marine-établissement Amsterdam bij uitvoering IJ-tunnelproject* (1960) werd de eis geformuleerd om de privéwoning van de Commandant en de ontvangsgelegenheden in één gebouw onder te brengen met een 'gezamenlijke hoofdingang en een hall met garderobe' (met '100 kapstokhaken en 1 grote spiegel'). De ontvangstruimte moest groot genoeg zijn voor honderd personen bij een staande receptie of dertig personen bij een diner. Ook moest voorzien worden in een zit-slaapkamer voor de vlagofficier; in de tuin van de Commandant zou een vlaggenstok geplaatst worden. De woning beschikte bovendien over een eigen inpandige garage.

De privévertrekken op de verdieping waren oorspronkelijk georganiseerd rondom een centrale patio. Rechtsvoor, naast de vestibule, bevond zich de studeerkamer van de commandant, een vertrek groot genoeg voor 'het ontvangen van bezoekers' en het 'aanbieden van een diner of lunch aan vier personen'. De woon- en eetkamer op het noordwesten (hoek linksachter) keken uit over het Bassin en het Oosterdok. Er was een ouderslaapkamer en drie kinderslaapkamers, elk voorzien van ingebouwde kasten en een wastafel op de kamer. De keuken rechtsvoor had oorspronkelijk een inpandig balkon. In totaal telde het appartement drie toiletten, een badkamer en een aparte doucheruimte. Deze *Stafeisen* dienden vooral als een programma van eisen voor de architect. Over de verdere afwerking en materialisering geeft het stuk verder geen informatie.

Hans Warnau

Landschapsontwerper Hans Warnau (1922-1995) van het bureau Meijers en Warnau behoorde, naast Mien Ruys en Jan Bijwer, tot een van de toonaangevende landschapsontwerpers uit het midden van de twintigste eeuw. Zijn modernistische werk wordt gekenmerkt door een heldere opzet en een terughoudende vormgeving met strakke belijningen. Gezien de uiterlijke kenmerken van de groenaanleg van het hele Marine Etablissement en de tuinen en terrassen rondom de Commandantswoning en het Officiersgebouw, is het aannemelijk dat Warnau ook hiervoor tekende.

Conclusie / concept registeromschrijving

De Commandantswoning (gebouw 001) met bunker, gebouwd in 1962-1963 naar ontwerp van architecten- en ingenieursbureau ir. F.C. de Weger, vormt samen met het naastgelegen Commandementsgebouw (gebouw 002) en het Officiersgebouw (gebouw 006) een belangrijk *stedenbouwkundig en functioneel ensemble* op het Voorwerfterrein. De specifieke functie van de Commandantswoning en het gebruik door de hoogste militaire rang rechtvaardigt de bijzondere ligging van de dienstwoning op het historisch gezien het meest representatieve deel van het Marineterrein, op een verhoging en aan het water. Het Commandementsgebouw en de Commandantswoning zijn ontworpen als een functionele eenheid hetgeen behalve uit hun situering (direct naast elkaar) ook blijkt uit fysieke verbinding tussen de twee gebouwen (de droogloop).

Als getuigenis van de herontwikkeling van het Marineterrein in de jaren 1960 tot opleidingscentrum voor de Koninklijke Marine vertegenwoordigt het hierboven genoemde ensemble van gebouwen een belangrijke fase uit de lange, en rijke geschiedenis van het Marineterrein. Door hun uitgesproken, eigentijdse vormgeving zijn deze gebouwen duidelijk te onderscheiden van de omliggende historische bebouwing, en dragen zo bij aan de afleesbaarheid van deze rijke geschiedenis op het terrein. Naast *stedenbouwkundige waarde,* vertegenwoordigt de Commandantswoning hiermee ook een hoge *cultuurhistorische waarde.*

Door de gecombineerde functie van de Commandantswoning met ondergelegen bunker als representatieve ontvangstruimte, commandocentrum en privé-woning van de commandant, heeft het object een *hoge cultuurhistorische waarde*.

De Commandantswoning (gebouw 001) en het Officiersgebouw (gebouw 006) vormen *in architectonisch opzicht de meest waardevolle gebouwen* uit de periode 1962-1968. Vanwege de bijzondere functie van dienstwoning werd deze niet uitgevoerd in het standaard 'bouwsysteem' dat werd toegepast op alle kantoor-, les- en legeringsgebouwen, maar werd door De Weger een uniek en onderscheidend ontwerp gemaakt. Hiermee wordt uitdrukking gegeven aan de militaire hiërarchie die kenmerkend was voor de organisatie. Naast *architectonische waarde* ligt hierin ook een *cultuurhistorische waarde* besloten.
De ontwerpkwaliteit van De Weger komt in de Commandantswoning tot uitdrukking in zorgvuldige detaillering en de uitgekiende, bijna grafische, gevelcomposities. De alzijdigheid van de Commandantswoning in combinatie met het vrijstaande karakter, op een verhoging, in het groen, dragen bij aan het beeldbepalende karakter van het gebouw. De groene zoom rondom de woning is kenmerkend voor de representatieve gebouwen op het terrein en is mede van waarde.

De verbindingsbunker onder de woning is, samen de andere bunker op het Marineterrein, het beschermd onderkomen voor manschappen onder de Verbindingsschool Kazerne (gebouw 029), van grote *cultuurhistorische waarde* als getuigenis van het militaire erfgoed uit de Koude Oorlog periode en de functie van het Marineterrein in een nieuwe oorlog. De aanwezigheid van de verbindingsbunker laat zien dat de Marine zich ervan was bewust dat niet alleen de stad Amsterdam, maar ook het Marineterrein een potentieel doelwit was voor de Russen. Het belang van de verbindingsbunker is er mede in gelegen dat het beschermd communicatiecentrum ten allen tijde de communicatie met zowel op het terrein maar ook met de buitenwereld moest garanderen. Het Marineterrein was een potentieel doelwit door het aanwezige Wiskundig Centrum, waar geheime berichten aan ambassade, consulaten, buitenlandse overheden en buitenlandse legereenheden werden onderschept en gedecodeerd.

De bunker is van *architectonische waarde* als voorbeeld van vroege (nucleaire) bunkerbouw uit de Koude Oorlog (*typologische waarde*). De Weger maakte het ontwerp, in samenwerking met de Genie en de Koninklijke Marine (op dat moment bestond er nog geen standaardontwerp voor dit type bunker). Daardoor had de Marine meer invloed op het ontwerp. De indeling van de plattegrond is nagenoeg *gaaf*. De bunker heeft tevens *bouwhistorische waarde* vanwege de bunker-specifieke onderdelen zoals de gassluizen, een nooduitgang en eigen installaties. Specifieke details zoals de doorgeefluikjes en de vensters in de scheidingswanden tussen de kamers onderling, vertellen iets over hun oorspronkelijke gebruik. Een bijzonder en uniek onderdeel waaraan de relatie met de Marine direct afgelezen kan worden is het vluchtluik, van het type dat ook voorkomt op duikboten en de tweede sluisdeur, die tevens afkomstig is van een schip. Deze elementen weerspiegelen de trots van de Marine en maken direct zichtbaar dat hier een bunker van de Marine wordt betreden. Het is uniek in Nederland dat op deze manier elementen afkomstig van schepen zijn toegevoegd aan een bunker.

Bronnen en literatuur
Stadsarchief, Beeldbank
Nationaal Archief Den Haag

H. Aardse, V. Koningsberger, *Marine Etablissement. Cultuurhistorische verkenning*, Amsterdam (MenA) 2017
A. Lemmers, *Van werf tot facilitair complex. 350 jaar marinegeschiedenis op Kattenburg*, Den Haag 2005
J. van Doorn, E. van Es, E. Osinga, *Cultuurhistorisch onderzoek en waardering Marineterrein, Deel 1 tm 3,* in opdracht van het Rijksvastgoedbedrijf en Atelier Rijksbouwmeester, Rotterdam 2021

Beeldmateriaal

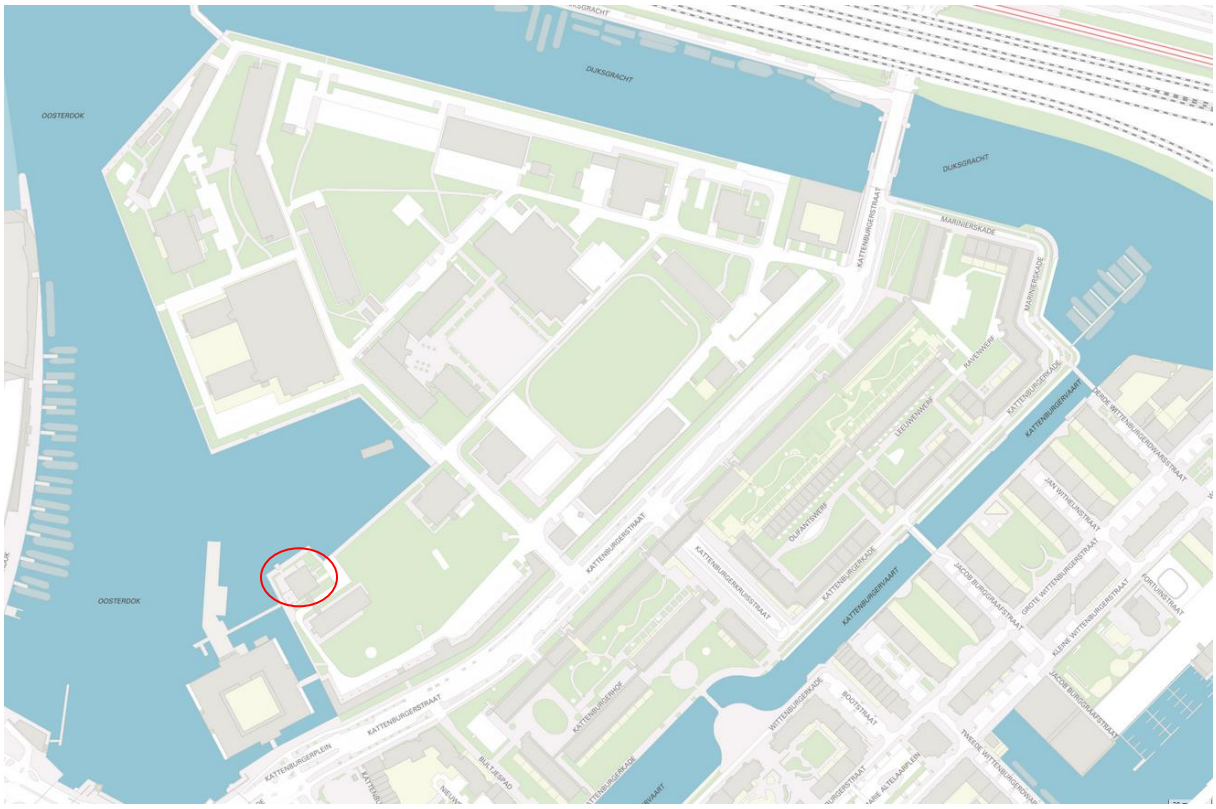

Situering Commandantswoning (Kattenburgerstraat, gebouw 001), situatie 2021 (Atlas Amsterdam)

Luchtfoto Commandantswoning (Kattenburgerstraat, gebouw 001), situatie 2021 (Atlas Amsterdam)

Overzichtskaartje van het Marineterrein met de verschillende gebouwen:

001	*Commandantswoning (omcirkeld)*	*024*	*Vm Scheepstimmerwerkplaats / TOKM*
002	*Commandementsgebouw*	*025*	*Onderofficiersgebouw*
003	*Voorwerf/poortgebouw*	*026*	*Legeringsgebouw manschappen*
004	*Botenhuis*	*027*	*TOKM*
006	*Officiersgebouw*	*028*	*Verbindingsschool*
007	*Portiersgebouw*	*029*	*VBS-kazerne*
010	*Ketelhuis*	*030*	*Bedrijfskantine*
012	*Wiskundig centrum*	*031*	*Zeekadettencorps*
014	*Marechaussee*	*034*	*Sportschool*
015	*Provoosthuis*	*039*	*Lesgebouw*
017	*Marcandi*	*040*	*Loods*
022	*Schietbaan*	*041*	*Depot Scheepvaartmuseum*

Herkomst: CHV Marine Etablissement 2017

Fasering van de verschillende gebouwen (Herkomst: CHV Marine Etablissement 2017)

Overzicht van de groeninrichting (Herkomst: CHV Marine Etablissement 2017)

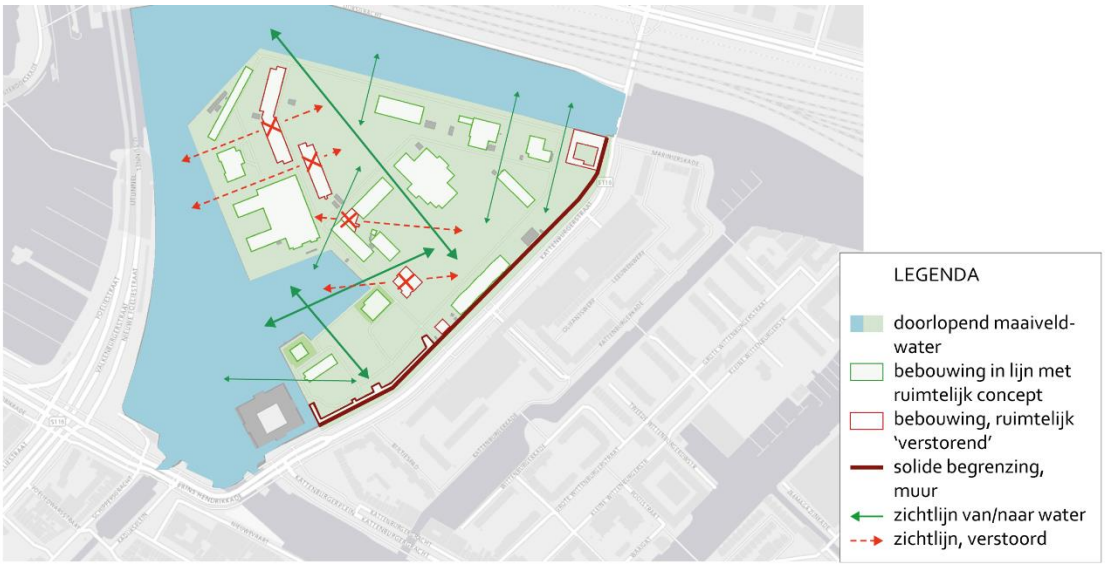

Overzicht van de verschillende zichtlijnen (Herkomst: CHV Marine Etablissement 2017)

De Commandantswoning, 21 mei 1964 (Nationaal Archief 2.13.166_2243)

De achtergevel van de Commandantswoning (Foto Monumenten en Archeologie, 2023)

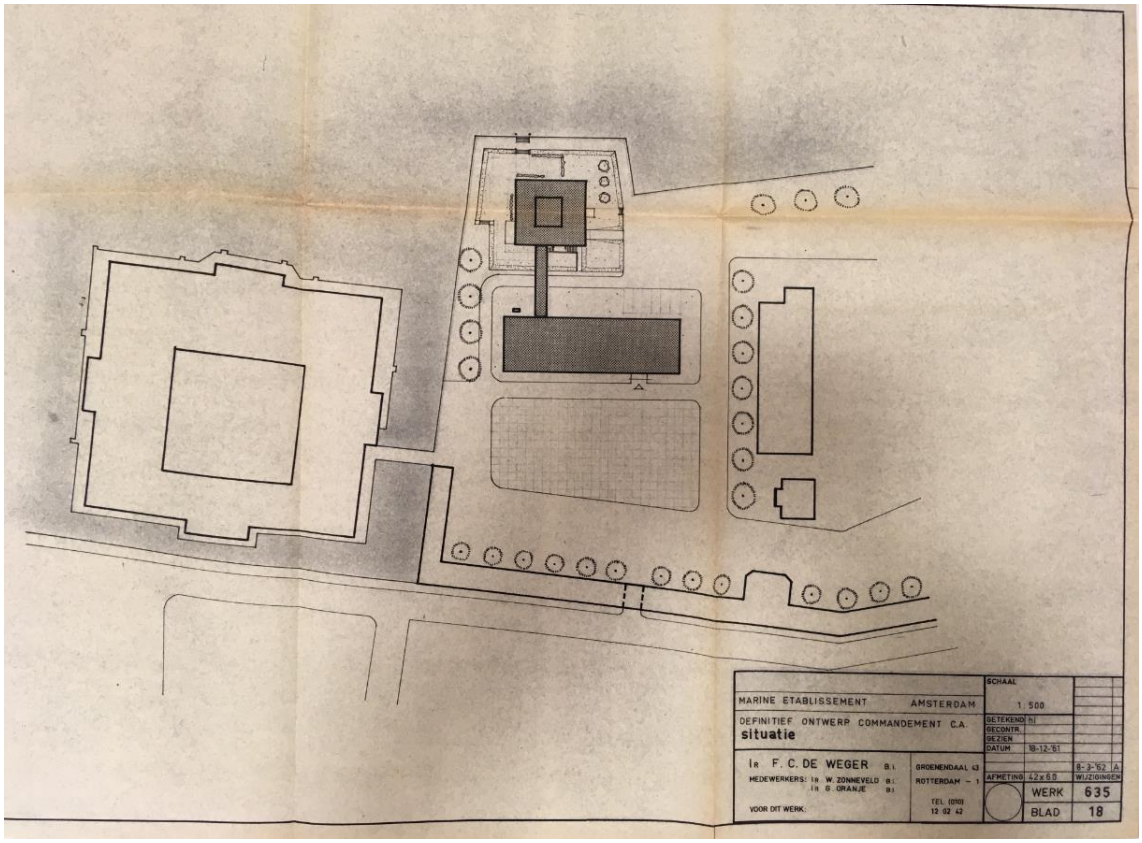

Situatietekening van de Commandantswoning. Definitief ontwerp, maart 1962 (Nationaal Archief 2.12.12.56_8032)

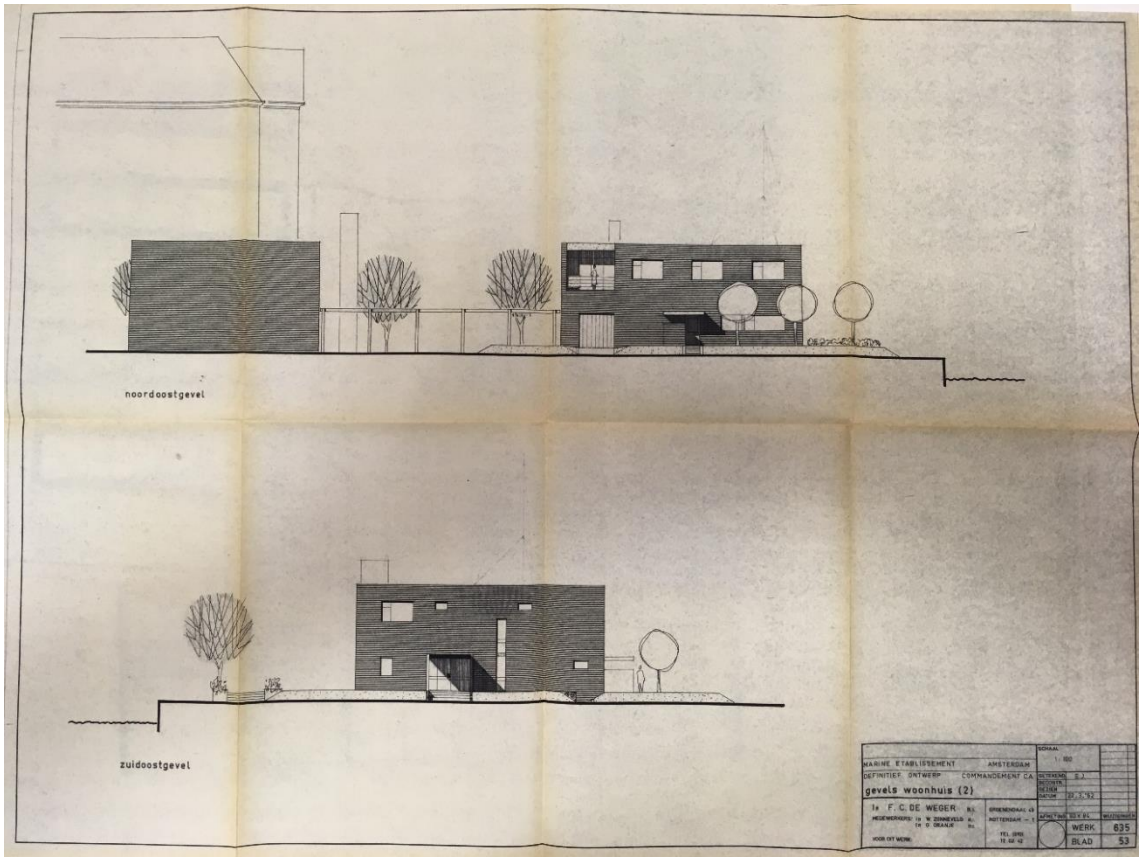

Aanzicht noordoost- en zuidoostgevel van de Commandantswoning. Definitief ontwerp, maart 1962 (Nationaal Archief 2.12.12.56_8032)

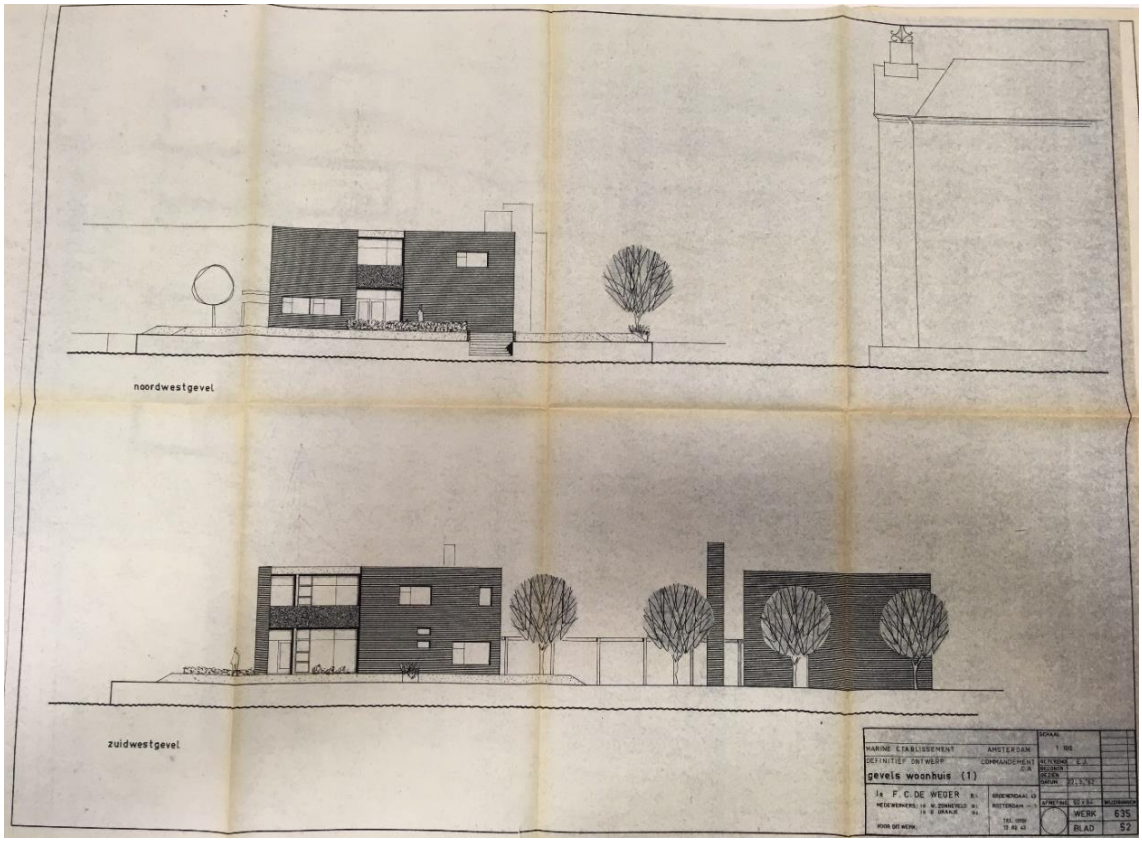

Aanzicht noordwest- en zuidwestgevel van de Commandantswoning. Definitief ontwerp, maart 1962 (Nationaal Archief 2.12.12.56_8032)

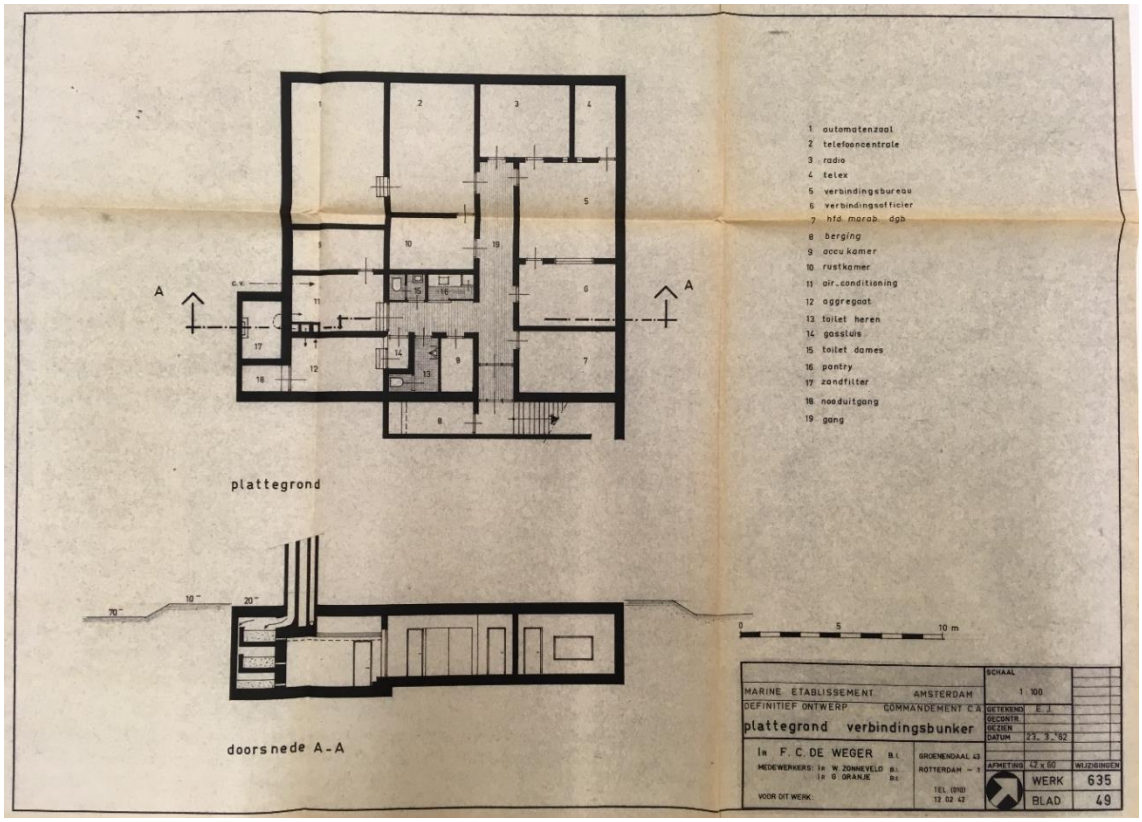

Plattegrond en doorsnede van de verbindingsbunker onder de Commandantswoning. Definitief ontwerp, maart 1962 (Nationaal Archief 2.12.12.56_8032)

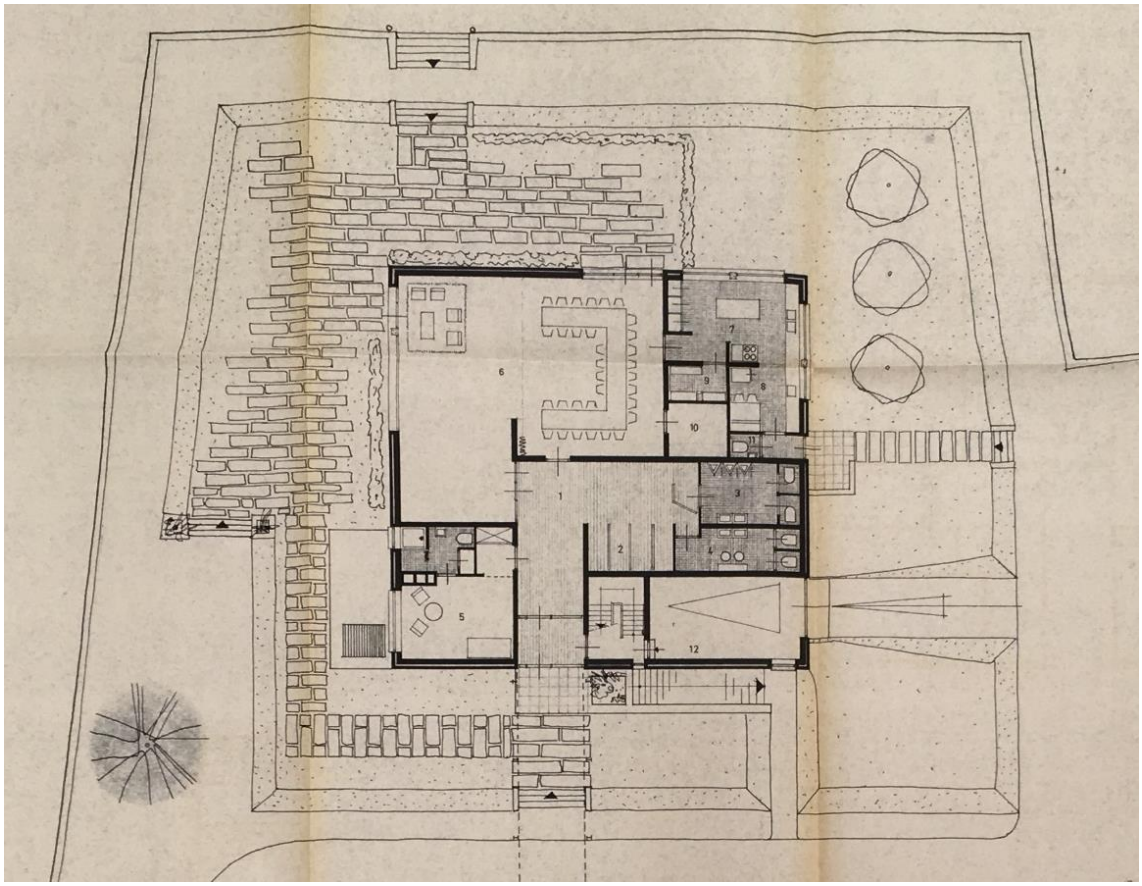

Plattegrond van de begane grond van de Commandantswoning. Definitief ontwerp, maart 1962 (Nationaal Archief 2.12.12.56_8032)

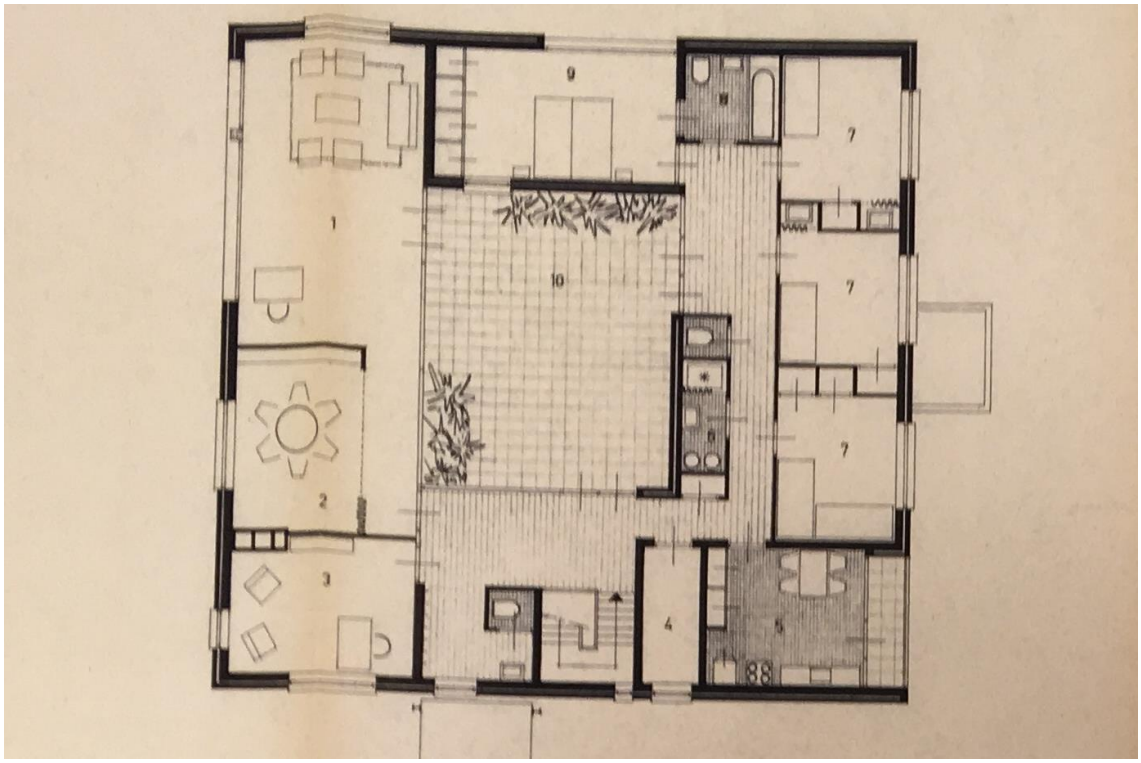

Plattegrond van de eerste verdieping van de Commandantswoning. Definitief ontwerp, maart 1962 (Nationaal Archief 2.12.12.56_8032)

Het Commandementsgebouw (l) en daar schuinachter de Commandantswoning, beiden gesitueerd op het Voorwerfterrein. (Foto Monumenten en Archeologie, 2023)

De Commandantswoning (rechts) en het Commandementsgebouw, verbonden door de droogloop. Op de achtergrond het Scheepvaartmuseum. (Foto Monumenten en Archeologie, 2023)

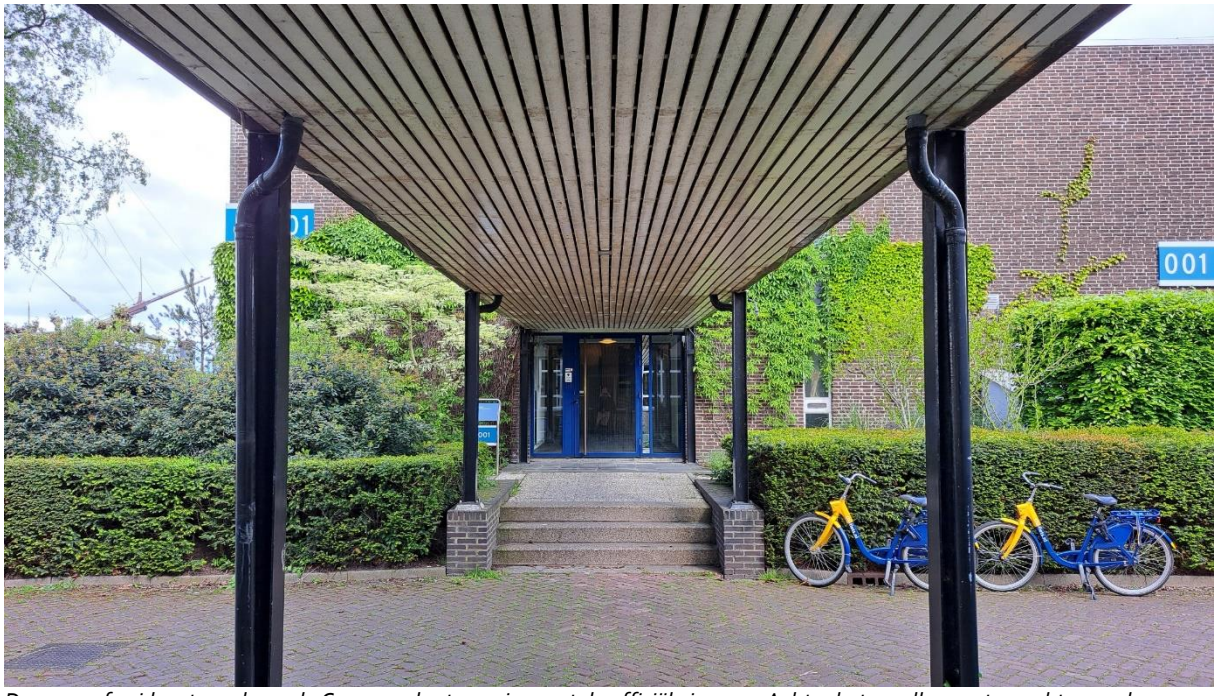

De voor- of zuidoostgevel van de Commandantswoning met de officiële ingang. Achter het smalle venster rechts van de hoofdingang is het trappenhuis naar de privévertrekken op de eerste verdieping gesitueerd. (Foto Monumenten en Archeologie, 2023)

De linkerzijgevel en achtergevel, met terras. Links het hekje en trap naar de privésteiger van de commandant. (Foto Monumenten en Archeologie, 2023)

De rechterzijgevel van de Commandantswoning met in het midden, voorzien van luifel, de dienstingang voor het personeel. Ter plaatse van de pui links bevond zich oorspronkelijk de garage. Daarboven was een loggia, horende bij de keuken. Deze is met de verbouwing in de jaren 1990 dichtgezet en bij de keuken getrokken. (Foto Monumenten en Archeologie, 2023)

De latere uitbreiding van het terras aan de linkerzijde van de dienstwoning. Onder de vlonder rechts bevindt zich de nooduitgang van de ondergrondse verbindingsbunker. (Foto Monumenten en Archeologie, 2023)

De vestibule en de hal. Links naast het kastje (uit beeld) hangt een telefoon (zie foto rechts). (Foto Monumenten en Archeologie, 2023)

Telefoon (MenA 2023)

De L-vormige ontvangsthal met links de glazen deur naar de ontvangsruimte (Foto Monumenten en Archeologie, 2023)

Origineel hang- en sluitwerk (Foto Monumenten en Archeologie, 2023)

De ontvangstruimte op de begane grond met rechts de zithoek met schouw. Parketvloer en zelfs het systeemplafond dateren nog uit de bouwtijd.

De ontvangstruimte (Foto MenA, 2023)

De zithoek met schouw (Foto MenA, 2023)

De gemoderniseerde keuken. De stalen ramen en de tegeltjes zijn origineel (Foto Monumenten en Archeologie, 2023)

Keuken, stalen raam met origineel beslag (Foto MenA, 2023)

Halletje bij de personeelsingang, met originele stalen deur, vloer- en wandafwerking (Foto MenA, 2023)

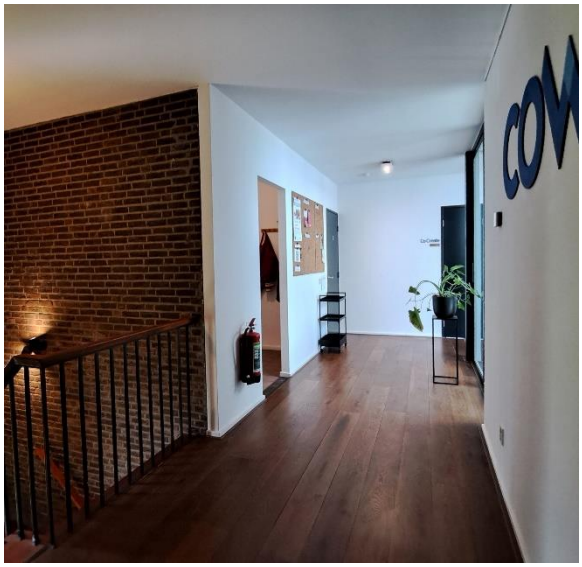

De hal op de eerste verdieping (Foto MenA, 2023)

(links) Trap naar de eerste verdieping (Foto MenA, 2023)

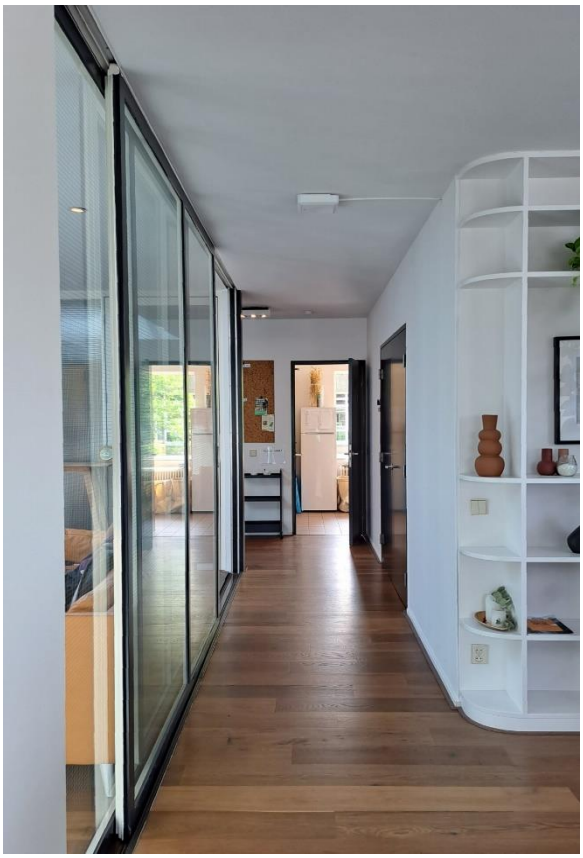

Verdieping, gang links van de patio, zicht op voorgevel (Foto MenA, 2023)

Verdieping, woonkamer met moderne kastenwand en originele schouw (Foto MenA, 2023)

Verdieping, woonkamer linksachter. Thans in gebruik als kantoorruimte (Foto Monumenten en Archeologie, 2023)

Verdieping, gemoderniseerde keuken (Foto Monumenten en Archeologie, 2023)

Verdieping, een van de vm. slaapkamers (Foto MenA, 2023)

Verdieping, badkamer (Foto MenA, 2023)